

Yrd. Doç. Dr. Meral Oralış
İstanbul Üniversitesi
Alman Dili Eğitimi Anabilim Dalı

Dil-siz-leş-me

“Artık bir anavatamı olmayan biri için
yazı yaşanacak bir yer halini alır.”

Adorno

ABSTRACT

Social implications of language by Canetti and Bachmann

One of the most presing problems of our age is the language quest to find, and resist a place is the world. For Canetti and Bachmann language has social implications. In looking to the future, Bachmann sees with foreboding a uniform world, determinated by standardized language. Canetti believes the answer to the problem of language not in interculturalism, but in plurculturalism.

“Bir şeyleri aktarmaya alışıyorum ve sustuğum an henüz hi bir şey söylememiş olduğumun farkına varıyorum”¹, der “Körlerin Yakarışı”nın ilk tümcesinde Elias Canetti (Canetti, 1992: 23). “Bir şeyleri aktarmak” istediğini dile getirerek yazısına başlar anlatıcı. Almancada *berichten* eylemiyle kurulmuştur tümce; “nesnel düzlemde anlatmak, betimlemek, iletmek, bildirmek, haber vermek” anlamına gelen *berichten*, kurmaca dünyadan çok kullanmalık metinlerin dünyasına yaraşır bir kavramdır aslında. Yansız olmayı ve nesnelliliği barındırır anlamında. Roman, öykü ve oyunlarıyla tanıdığımız Canetti, kitabının adını göz önünde bulundurduğumuzda, bu kez karşımıza bir gezi haberiyle mi çıkıyor, diye sorabiliriz başta. Anlatmayı, öykülemeyi değil de “bir şeyleri aktarmayı” ister görünür anlatıcısıyla, bu seferki yazma serüveninin başlangıç ucunda bizleri de katar yanına kavramlarındaki oyunla.

¹ Alıntının evirisi bana ait.

Canetti'nin, Fas gezisi sırasında karşılaştığı farklı etno-kültürel gelenekleri anlama, onları yeniden anlamlandırma süreci olarak kaleme aldığı bir dizi yazıdan biridir "Körlerin Yakarışı". Avrupa kültüründen oldukça farklı bir coğrafyada tanıştığı, ortağı olmadığı tarihsel bir deneyimin ve bir kültürün uzantılarını yazıya aktarmak, yaşananlara tanıklık etmek, izlenimlerini kaleme almak yazarın başat amacı olmuş. Yazarın (kendisi her ne kadar Rusçuk'un sekiz ayrı kültürün yaşandığı ve dilin konuşulduğu ortamında dünyaya gelmiş, ilk gençlik çağlarını İngiltere, Almanya ve Avusturya'da geçirerek çokkültürlü bir ortamda yetişmişse de) bu kez karşılaştığı yapı, kültürel inançları, değerleri ve kuralları açısından oldukça farklı ve bir o kadar da ona yabancıdır. Burada, etno-kültürel yapısının kendi yaşam koşulları içinde varlık kazanan hayatların ve bu hayatları farklı bir kültürle ya da farklı birçok kültürle beslenmiş birinin hayatının ürettiği anlamların aynı düzlemde ne denli buluşabildiği ya da örtüşebildiği sorusunu görmezden gelemeyiz. Bu bağlamda da izlenimlerini aktarmaya çalışırken, gördüklerini, yaşadıklarını, duyumsadıklarını, anlayabildiklerini dilselleştirebilmek için, öncelikle onları yeniden anlamlandırmak durumunda kalacaktır. Kavramları tanımlayacak olan anlatıcının, kendisini kurmaca dünya üzerinde konumlandırmasında ve dünya karşısındaki duruşunu belirlemesinde, bir de bunu yapanın öznellikleri barındıran bir özne olduğunu düşündüğümüzde, başta *berichten* kavramının bize çağrıştırdığı "nesnellik"ten ne denli söz edebiliriz?

Böylesi daha birçok sorunun kendisini göstermeye başladığı bu giriş tümcesinde, anlatıcı kendisine sunulanlara gündelik yaşamın dilsel olanaklarıyla tanıklık edemeyeceğine işaret eder. İmgelem alanında bu yeni dünya karşısında yeniden üretilen görüntüler, o güne değin tüketilmiş anlamlarıyla konuşulan sözcüklerin ötesinde bir yerde, yeni bir biçimle yeniden anlamlandırılmaya gebe. Anlatıcının bulunduğu farklı kültürel, dinsel ve dilsel değerler barındıran bu uzam, onun kendini, dilini, yaşadığı toplumu yeniden sorgulamasına yol açar. Ancak burada söz konusu olan dil, Canetti'nin yıllar öncesinde kendisine anadili, dahası vatani olarak seçtiği Almanca kaynaklı bir dil sorunsalı değil, daha çok kendisini ifade edebilmek için yazınsal düzlemde kullandığı, kavramlarını yeniden tanımaya, tanıtmaya, anlamlandırmaya çalıştığı bir dildir. Anlatıcının "Dilin barındırdığı nedir? Dil neyi gizler içinde? Dil insandan neleri alıp götürür?" (Canetti, 1992: 23) diyerek izini sürdüğü sorular, aslında Elias Canetti'nin birçok öykü, roman ve denemesinde farklı bağlamlarda sıkça karşımıza çıkan sorunsalın bir kez daha yüzleştiğimiz bir başka biçimidir.

Dilini hiç bilmediği, kültürünü hiç tanımadığı, gezisine çıkmadan önce başkalarının sözcükleriyle aktarılmış olan anlamlarla yaratılacak olası önyargılardan ve önbelirlenimlerden kaçınabilmek için üzerine hiçbir şey okumadığı bir ülkeydi Fas anlatıcı için. Bu farklı dünyayı ve oradaki hayatları

keşfetmek, onları duyumsayabilmek, anlayabilmek adına, bulunduğu bu farklı coğrafyada tüm bilgileri aracısız edinmeyi, yaşananları sınıflandırarak önceden belirlenmiş bölmeleri olan raflara kaldırmadan, bu farklı hayatları ta en baştan okumaya çalıştı. Bir başka deyişle, etnik olanı doğrudan keşfetmek üzere yola çıktı. Canetti “Öteki”ni anlama sürecinde neden kendi Avrupamerkezli kültürünün çok ötesinde konumlanan, kendine yabancı olan, geçmişi, dili, dini, kültürüyle hiçbir ortaklığı bulunmayan Fas’ı seçmişti? Uzamsal ve tarihsel uzaklıklar artıkça öznenin kendine dönüşleri mi çabuklaşır? Yoksa yitirilen, belki de saklı olan bir tarih, “Öteki”nin uzamında kendisini yeniden görünür, yeniden anlaşılır mı kılar?

Canetti’nin 1492’de İspanya’dan sürülen atalarının farklı coğrafyalarda yerleşme, kendilerine bir vatan edinme çabaları, yüzyıllarca Sefardim Diasporası’nda yaşamak zorunda kalışları, ona yitik cennetin ardındaki arayışın mirası olarak aktarılmış. Bu bağlamda da birçok yapıtında etno-kültürel yapıyı sorgulayan tavrıyla karşımıza çıkan yazar ben-öteki, yerli-yabancı, azınlık-çoğunluk kategorilerinin anlamlarını hani neredeyse her yapıtında farklı bir bakış açısıyla vererek yapıtların, bununla birlikte anlamların da birbirine eklememesini sağlar. Yazarın dünya üzerindeki duruşunu belirlerken ve kendisini konumlandırırken böylesi tanımlar yapması kaçınılmaz. Yitirilen özgül kimliklerin, kişileri bir kimlik kargaşasına sürüklemiş olmasında Stuart Hall insanların “köklerini aradıkları anı” (Hall, 1998: 57) ve bu “arayış”ı etniklik diye adlandırır: “Etniklik insanların konuşabilmesi için gerekli bir yerdir, alandır” (Hall, 1998: 57). Canetti de böylesi bir alanı seçerek kendisini ve çevresini tanımayı, anlamlandırmayı ve tanınır kılmayı amaçlar.

Yazarın bireysel ve toplumsal kimliğini tanımlaması, ayaklarını belirli bir yere basarak kendisini buradan tanıtmaya çabası, ancak onun dilinin sınırsız olanaklarıyla gerçekleşebilir. Durduğu yer, onun öteki hayatlara ve kendine olan bakışı da belirleyen yerdir. Bu bakışla dile gelenin, kavramsallaşmanın ne denli nesnel olduğu, bununla birlikte giriş tümcesindeki *berichten* eyleminin yazınsal oyun içinde aslında o denli de ironik bir yaklaşımla kullanılmış olduğu ortaya çıkar. Yazınsal düzlemde de “bir şeyler aktarılabilir” elbette. Gelgelelim, metnin bağlamı düşünüldüğünde, kurulan dünya içinde bu aktarımın, salt, kurmaca dünyanın anlamını tamamlayan, sağlayan parçacıklardan biri olduğu anlaşılır. Yazar tarafından algılanan, kavranan, anlaşılmaya çalışılan dış dünya gerçekliği içselleşerek yeniden anlamlandırılır metin düzleminde. Hall bir başka yazısında anlamın bir “bahis” olduğundan söz eder. Üretilen anlamlarla özne, dünya karşısındaki duruşlarını da belirler, gösterir: “Siz bir bahse tutuşursunuz. Hakikat üzerine bir bahis değil, bir şey söylemek üzerine bir bahis. Konuşmak için bir yerde konumlandırılmak durumundasınızdır. Kendinizi konumsuzlaştırmak için konumlandırmış olsanız bile, o konumu geri almak istesenez bile, bu konumdan

kurtulmak için dile başvurmak zorundasınız” (Hall, 1998: 75). Böylelikle öznenin kendi konumunu belirlerken dilsel düzlemdeki üretimleri de kaçınılmaz olur.

Anlatıcı Fas gezisi sırasında kendini “Körler Pazarı”nda (Canetti, 1992: 24) bulur. Davranışları, tepkileri dahası görüntüleri aynı olan yüzlerce kör dilencinin bulunduğu bir pazar. Bir dilencinin elindeki tahta çanağa atılan paralara dokunup onları duyumsadıktan sonra, yanındaki dilencilere aktarmasıyla ve sürekli “Allah” a yakarmalarıyla oluşan, aynı düzeni koruyarak en son parayı toplayan görevliye para ulaşıncaya değin sürüp giden bir tören. Dilenciler aynı. Dilencilerin açısından para verenler de aynı. Sesler de... Anlatıcı bu en aza indirgenmiş davranış biçimlerini bir yinelemeler bütünü olarak görür. Yinelenmelerle kurulan bütünlük, aynı zamanda dilencilere kendilerini aynı gruba ait hissetme güvencesini de sağlar. Dilenciler bu törende, bu toplulukta tek beden gibidirler. Canetti'nin öyküde körlere bütüncül bir yaklaşımı vardır. Bir toplumun geleneksel kültürünün taşıyıcısı, ortak davranış biçimlerini sergileyen, farklılıkların olmadığı, neredeyse tek tip olduğu söylenebilecek kişilerden oluşan bir topluluktur burada gözlemlenen. Ancak bu bütüncüllük içinde dilencileri birbirinden ayıran özellikleri de yok değildir. Yakarış biçimleri... Her dilenci yakarışıyla, onu yineleyiş biçimiyle kazanır derinliğini, dolayısıyla “öteki” dilenciden farklılığını. Topluluk tüm aynılıklara karşın homojen olmayan bir yapıyı barındırır kişilerinin bu farklılığıyla. Birbirlerinden yakarışlarıyla farklılaşan dilenciler, ancak böylesi bir etno-kültürel ortamda yan yana gelerek “Körler Pazarı”nı kurduklarından, bu pazarda topluluğun içinde kendilerine düşen görevleriyle, oraya olan aidiyetleriyle kimliklerini tanımlayabilirler. Bir başka ortamda, bir başlarına, farklılığı öteki dilencilerin yanındayken belirginleşen yakarışlarıyla ait oldukları toplumun dışında, yakarışlarının anlamlarını bu denli aktarabilirler miydi?

Burada “Körler Pazarı”nda, Arap, Berberi kültürünün yanı sıra körlerin kendi grupları içinde kültürel kurallarını inançları ve değerleri doğrultusunda ürettiklerini işaret ederken, onları türdeşleştirmeye çalışmaz Canetti. Onu çeken bu kültürdeki özgünlüktür. Onu hiç bozmadan kavramayı, onunla empati kurmayı, kendi iç dünyasına sızmasını sağlamayı başat amaç edinir. “Öteki”ni anlama sürecindeki yolculuk, bir bakıma birçok duraktan sonra “ben”in kendisine kıvrılan bir yolculuktur. Brian Fay kültür kavramını anlamlandırırken kültürlerin “düşsel varlıklar” olduklarını vurgulayarak, “bu halleriyle geçirendirler ve başka kültürlerden kolayca etkilenirler. İnsanlar arasında mübadelenin olduğu her yerde, bir kültürün ötekenden etkilenme olanağı vardır” (Fay, 2001: 88-89), der. “Körlerin Yakarışı”nda bu, gönüllü bir etkilenme olarak ortaya çıkar. “Öteki”ni özümseyerek ve onun konumundan yola çıkarak

kendisini konumlandırmayı ve bu konumun kazanımlarıyla birlikte kavramları, gündelik dilin yıpratılmışlıklarına uğrayan bir dili yeniden yazınsal düzlemde inşa etmeyi dener Canetti. Yazarın bu “Öteki”ni tanımaya yönelik uğraşı, bir içte erimek değil, farklılıkların yan yanılığıyla yaratıcılığının köriklenmesini sağlayacak bir çoğulculuk arayışıdır. Bu arayış belki de onun kendi saklı tarihine giden yolda tıkanmışlıkları açarak yeni ipuçları yakalamasına olanak sunacaktır. Devingen, karmaşık, farklı gelenekler ve tarihlerle beslenmiş bir kültürün izleri öylesine çarçabuk dilselleşebilecek bir olgu da değil. Ancak öyküdeki kör dilencilerin yaşam biçimleri, bu bağlamda başat kültürün kendilerine sunduklarından farklı, dış dünyadan yahtılmış, yinelemeler üzerine kurulu kendi yaşamsal ortamlarını, kültürel inanç ve kurallarını belirlemeleriyle anlatıcıya yöntemsel ipuçları sunar. “Kör” kavramının fiziksel bir engel olmasının ötesinde, çevresinde olanları görmekte duyarsız olanların Fas’ta olduğu denli dünyanın başka coğrafyalarında da bulunabileceğini çağrıştıran anlamları olsa da, burada dilencilerin aynılıklarıyla kendi aralarında kurdukları dil yazarın yazınsal dilini üretmesinde bir model oluşturur. Farklı tarihleri aynı duruşla süzgeçten geçirerek her birinin etkilerini korumasını sağlayan çeşitliliklerle kazanılan yaratıcı güç, yazınsal metinlerde salt konu değil, biçimsel derinliğini de beraberinde taşır. Yinelemelerle daralan alanlarda, yalınlaşan, yakarışların derinliğinde çoğalan anlamlar, yazarın “Öteki”nden kendine geçen yolda bir köprü oluşturur.

“[...] ‘çocuklar’, anonim bir çoğul, hepimizin bildiği bir çağrı, çünkü bizler de bir zamanlar çocuktuk, o tarikatın üyeliydik, küçük özelliklerimizin ve işaretlerimizin sorulmadığı, adlarımızın bilinmediği, hepimiz aynı, yani ‘çocuklar’ olduğumuz bir tarikat [...]” (Bachmann, 1990: 122). Yine bu “tarikat”ın üyelerinden biri, bir kadınla bir adamın, çok gönüllü olmasalar da, kaçınılmaz birlikteliklerine neden olur Ingeborg Bachmann’ın “Herşey” adlı öyküsünde (bkz. Bachmann, 1984: 81-99). Aslında çok da hazır değildirlere çocuğun gelişine, yine de beklerler onu. Doğuşu, öteki hayatları etkilemekle kalmayacak, sarsarak onların sorgulanmasına da yol açacaktır. Çocuk doğar. Nüfus cüzdanındaki adıyla çağırılmak yerine, genelde köpeklere takılan “Fipps” adının daha uygun olacağını düşünür baba. Farklı olmalıdır çocuk, yeni bir insan gelmiştir dünyaya, yeni bir kapı açılmalıdır. Dünyaya açılacak olan bu yeni kapının anahtarıysa adam için dilden başkası değildir.

Öykünün başkışisi olan baba figürüne göre daha geleneksel bir bakış açısını temsil eden annenin böylesi kaygıları yoktur. Geleneklerin, kültürel

değerlerin, inançların, uzlaşımsal olan gündelik dilin aynen çocuğa aktarılması bir sakınca yaratmaz anne için. Önemli olan, gündelik yaşamın pratiğidir. Kadına göre dil, çocuğuyla iletişim kurmasını sağlayan bir araçtır salt; “iyi bir vatandaş” olmak üzere çocuğunu eğitirken de kullanacağı araç. Ancak tüm bunlar öykünün başkışisi olan adamın pek de hoşlandığı gelişmeler değil.

Çocuğun kullanmak zorunda kalacağı, kendilerininse halen kullanmakta oldukları dil, adamın eleştirel baktığı bir olguydu. Çünkü dil, kültürel değerlerin, inançların, düşünce biçimlerinin, iddiaların, yargıların, önyargıların, kuralların bireye aktarılmasını sağlıyordu. Dahası, bu aktarım biçimiyle kişi yaşadığı toplumda bulunan her türlü kurumun öngördüğü biçimde yönlendirilip güdümlendiriliyordu. Dil, kişiyi, toplumun en küçük kurumu olan aileden, tüm eğitim kurumlarına değin biçimlendiriyor ve daha sonra da toplumun ayakta kalmasına katkıda bulunan birçok kurumun bakış açısı doğrultusunda bireyin “toplumsallaşması”nı sağlıyordu. Bir başka deyişle dil, kurumların sürekli yinelenen, bağımlı, değişmez yaklaşımlarıyla aktarılan dünya görüşlerinin, düşüncelerinin, değerlerinin, inançlarının, kendisi farkına varmaksızın bireye akmasına yol açıyordu. Böylelikle birbirinin aynı ya da benzer bireylerin eğitilmesi söz konusuydu artık. Adam, kendisini ve çevresini sorgulayabilen, yeni bağlantılar kurabilen, yeni anlamlar üretebilen yaratıcı, özgür özne olmanın ötesinde, ortak davranışlar gösteren bu bireylerden biri olsun istemiyordu çocuğunun. “O ilk insandı. Her şey onunla başlıyordu, bu onunla her şeyin değişmeyeceği anlamına gelmiyordu ki.” (Bachmann, 1984: 85) Adam kendi yetiştiği bu her türlü güdümlenmeyi barındıran, insanı doğasından uzaklaştıran toplumsal kuralları, kültürel değerleri çocuğa aktarmamak için kadının aksine, eğitilmemesi gerektiğini, eğitim sürecinin salt hayvanların uyum sağlayabilmesi için uygulanan bir süreç olduğunu dile getirir. Böylesi tüm sorunların ana kaynağı dildi: “Her şey bir dil sorunuydu” (Bachmann, 1984: 86). Bu da adama göre, Almancanın dışında “kavurucu başka bir dil daha yatmaktaydı: davranışlarımıza, bakışlarımıza, düşüncelerin oluşumuna, duyguların akışına dek uzanan ve tüm mutsuzluğumuzu barındıran bir dil. Her şey, yeni bir dilin oluşup, yeni bir çağı muştulayana kadar çocuğu bizim dilimizden koruyup koruyamayacağımız sorunuydu.” (Bachmann, 1984: 86) Gündelik konuşulan dilin ardına gizlenen bu “kavurucu dil”den nasıl kurtaracaktı çocuğu? Kurtarabilecek miydi?

Çocuk dilini kendisi bulmalıydı. Kimileyin adam çocukla yürüyüşlere çıkıyordu. Ormanda gezerken kendisine “gölgelerin, suyun, yaprakların, taşların dilini” çocuğa öğretmesini buyuran bir sesle raslaşıyordu. Gelgelelim, kendisi de bilmiyordu doğanın bu dillerini, nasıl öğretecekti ki çocuğa? Nasıl “çocuğu suçtan, sevgiden ve her türlü felaketten” koruyabilecek ve “onu başka bir yaşam

için özgür” (Bachmann, 1984: 87) kılabilecekti? Adam çocuğunun doğaya ve topluma yabancılaşmış, kullanılmaktan yıpranmış, yamalanmış bir dilden uzak kalmasına çalışırken, onun dilsiz yetişmesini öngörür. Böylelikle çocuk doğayı ve gerçekliği çıplak bir gözle görebilecek, onları verili değerlerle değil de kendi yaratıcılığının uzantısı olan değerler ve bakış açısıyla algılayacak, kavrayacak ve anlayacaktı. Hayat baba için öykünmelerle bireyden bireye aktarılan “suç, sevgi ve felaketten” oluşmamış mıydı? Oyunlar bile kız ve erkek çocuklarına göre önceden kurulmuş, toplumsal roller çoktan belirlenmişti. “Oyunun oyunculara gereksinimi var” (Bachmann, 1984: 83), demişti anlatıcı başta. Oyun hazırdı. Oyuncu da. Geriye o oyunu oynamak kalıyordu. Ama nasıl ve kimin kurallarıyla? Oyun da çocuğa kuramsallaşmayı öğretmiyor muydu önünde sonunda? “Çocuklar”, der Ingeborg Bachmann 1961 tarihli bir söyleşisinde, “ - onlar, bir başkasının düzenlemiş olduğu bir oyuna girmişler” (Bachmann, 1990: 122).

Adam, çocuğun ne istediğini, nelere gereksinim duyduğunu göz ardı ederek, kendi iç dünyasında daha özgür ve mutlu, olası bir hayat tasarımını çocuğunda görmeyi özler. Kendisinin yaşayamadıkları çocuğunun hayatında varlık kazanacaktır. Böylelikle kavramlarını kendisinin yarattığı, kendisinin anlamlandırdığı, gündelik hayat düzleminde uzlaşım ve geçerlilik boyutu olmayan bir dille çocuğun o toplumda nasıl tutunabileceği sorusunu sormaksızın, adam çocuğun farklı bir dünya kurmasını bekler. Çünkü adam için dil, kişiyi toplumsal, kurumsal bir projenin ögesine dönüştüren bir taslaktır. Ve çocuğun bu taslakla büyümesine karşı çıkar. Öyküsünün başkışısının bu karşı çıkışıyla, Bachmann onun toplumdaki dil sorunsalının farkındalığına işaret eder. Adam, yaşadığı gündelik hayatın içinde bunun anlamını kavramıştır ve bu sorunsalın yine dil aracılığıyla değişmesi, aşılması gerekliliğini de görmüştür. Ancak adamın anlamını kavradığı bu gerçeklikle, böylesi hayatlarda gündelik dilde anlamların değiştirilmesiyle doğru sonuca ulaşabilecek midir? Bir gerçekliğin anlamının kavranmış olması, doğru sonuçların bulunmasını sağlayacak mıdır burada Bachmann’a göre?

Zamanla çocuk büyümüş, okula gitmesi, ak-kara diye ikiye bölünen dünyanın kavramlarını öğrenmesi, gündelik dilin kendisine aktardığı anlamların, değerlerin, bilgilerin içine girivermesi annesinin de desteğiyle kaçınılmaz bir hal alır. Çocuğun, adamın bu hoşnut olmadığı yöndeki gelişimi, onun biraz daha iç dünyasına kapanarak, hesaplaşmalarının yoğunlaşmasına da yol açar. Aslında çocuğun doğumu, onun yeni bir dili öğrenme gereksinimi, adamın daha çok kendine yönelik dilekleridir. “Yeni doğan bendim, o değil! Evet, bendim, ilk insan olan bendim, her şeyi harcamış, hiçbir şey yapmamıştım.” (Bachmann, 1984: 90) Hayatın içinde oluşan kırsıldöngüsünden onu kurtarabilecek kişi

olmuştu belki de çocuk. Çocuk kendi yaratıcılığıyla, kendine özgü olan dilini keşfedince ona da elini uzatacak, açtığı bu yeni yolda belki de birlikte ilerleyeceklerdi. Adamın varolması ve düşüncelerini yaşama geçirmesi için çocuğa gereksinimi vardı çünkü: “Kişinin benliğinin varlığı ile bir başkasının varlığı arasında karşılıklı bir ilinti vardır.” (Fay, 2001: 67) Adam yıllardır özlemini duyduğu, ıskalanmış bir yaşam biçiminin ardında: “yasak özgürleşmenin peşindeydim. Tuzağa düşmemek, özgür kalabilmek için” (Bachmann, 1984: 93). Buradaki özgürlüğün karşıtı olan ve onun gerçekleşmesini engelleyen “tuzak”, bireyi farkına varmaksızın içine alan ve bir daha asla onun özgürleşmesine olanak tanımayan dilden başkası değildir.

Kendi iç dünyasında, yalnızlığında yarattığı bu karmaşanın onu, kadından biraz daha uzaklaştırdığını, çocuğun gündelik yaşamında ona yardımcı olamadığını düşündüğü bir zamanda çocuğun ölüm haberini alır okul müdüründen. Bir okul gezisinde kafasını kayaya çarpmıştır çocuk. Ama çocuğun asıl bu ölümün asıl nedeni, bu çarpmanın tetikleyici öge olduğu, bir süredir başında taşıdığı kisttir. Ne baba ne de anne fark etmiştir bunu önceden. Adam bu ölümden kendisinin de “çocuğun büyümesiyle aklının ve duygularının gelişmesiyle” (Bachmann, 1984: 96) ilgilenmediği konusunda önemli bir payı olduğunu düşünüp suçluluk duyar. Çocuğa doğanın dillerini öğretmek istemişti, yeni bir dili konuşmak, yaratmak adına. Oysa bu diller şimdi, çocuğun ölümünden sonra, farklı çağrışımlarıyla çıkarlar karşımıza: “Gölgelerin dilini öğren! Kendin öğren!” (Bachmann, 1984: 98). Gölgeler... Bir zamanlar doğanın ve doğallığın göstergesi olan gölgeler, artık ölümün soğuk ve karanlık sonsuzluğunu çağrıştıran imgeye dönüşür. Yeni bir dünya yaratmak adına varolanları yok etmenin suçluluğu kaplar adamın tüm iç dünyasını. Hayatı yeni baştan gözden geçirmesi, bir türlü değiştiremediği gündelik dille yaşamayı öğrenmesi gerektiğini anlar.

Yazar böylesi bir farkındalıkla öyküsünün başkişisinin saptadığı dil sorunsalının yadsınmasına değil, farklı, yaratıcı bir dilin gündelik yaşam düzleminde üretilemeyeceğine işaret eder. Dille bize verili olanları sorgulamadan güdümlenmeyi sürdüreceğiz miyiz sorusunu da, öykünün yüzeysel yapısında öykü kişilerinin görünen dünyasının ardyöresinde, metnin derin yapısında sorgular yazar. Gündelik yaşam konuşmalarında, toplumsal iletişim sürecinde, bireyin kendisini anlaşılır kılmaya göz önünde bulundurduğunda, eleştirel bir bakış açısının uzantısı olan yeni tanımlamalarla donatılmış bir dilin yeniden yaratılmasının oldukça zayıf bir olasılık olduğunun ipuçlarını verir. Ancak imgelere ve metaforlara dönüşen dil, farklı bir dildir. Ancak bu dille öznenin dünyasının sınırları genişleyebilir. Kendi başına buyruk bir olgu halini alıp insanları yönlendiren, yöneten, güdümlenilen dilin önüne geçilmesi de,

anlamlandırılmaların yeniden yapılabileceği alan, kendi öyküsünde de doğrudan söylemeyi gösterdiği gibi yazınsal düzlemdir. Bildik kavramların yazınsal düzlemde yeniden anlamlandırılmasıyla, düşüncelerin, duyguların, izlenimlerin anlatılabileceğine, varolan çarpıklıkların yine bu yöntemle sorgulanıp eleştirilebileceğine, dilin sınır koyucu ve belirleyici yapısının sınırlarının ötesine geçilebileceğine de işaret eder. Ancak bu dile gelişler yazarın yüksek sesle yaptığı eleştiriler değil, anlatıcının kurduğu olaylar örgüsünün ardında gizlenen, daha çok yapının yapısal kurgusuyla aktarılan sessizliklerle görünür kılınan türden dışavurumlardır. Bachmann'ın bir denemesinde de değindiği gibi, bizleri çağıran, sessizce yükselen bir sestir öyküsündeki: "Üstünde yaşadığımız bu kararmakta, dilsizleşmekte ve çılgınlığın önünde geriye çekilmekte olan yıldızda, yüreklerdeki ülkeler boşaltılırken, onca düşünce ve duyguya veda edilirken, insanoğlunun sesi bir kez daha yankılandığında, bizler için yankılandığında, bunun insanoğlunun sesi olduğunun bilincine varamayacak biri düşünülebilir mi?" (Bachmann, 1990: 51)

İnançların, yargıların, taleplerin, düşünce biçimlerinin temel kaynaklarını belirleyen dil, bireyin toplumsallaşma sürecinin olduğu kadar kimliğinin de belirlenmesinde önemli bir rol oynar. Ortak bilgileri, kültürel değerleri ve inançları sorgulamaksızın üstlenen bireyler özgürlüklerini olduğu kadar özgünlüklerini de yitirirler. Çünkü dilsel kanalla bireye akan başat kültür bir ortaklığın, bütünselliğin, değişmezliğin ve içine kapalı olmağın çoğalışını beraberinde getirir. Böylesi kültürel güçlerle belirlenmiş kimlikler de durağan bir yapıya bürünerek, bu bitmiş, tamamlanmışlık durumu içinde kavramlarının anlamlarını da değişmez bütünler olarak görür. Oysa sürekli gelişim ve inşa halinde olan kimliklerin ve bu kimlikleri taşıyan öznelerin ortak, tek sesli bir tarih yaratmak yerine özgünlüklerinin farkındalığını yaşayabilmeleri için kendi dillerini üretmesi, bildik, dayatılan kavramları yeniden anlamlandırması kaçınılmaz. Çünkü "dil, anlamın sınırsız üretiminin (*semiosis*) bir parçasıdır." (Hall, 1998: 74)

Yukarıda ele aldığım her iki yapıtta da dil, yazınsal düzlemde anlamları yeniden üretmek öznenin kendini konumlandırmasını sağlar. Anlam... Her yapıtta yeniden tanımlanmışlıklarla belirginleşen oyun. Bu oyunda kurallar buldukları farklı bağlamlar, ortamlar doğrultusunda yeniden yazılır. Gündelik yaşamda varlığını sürdüren sözcüklerin yıpratılmışlıklarına, yamalanmışlıklarına, onlarla oluşmuş önyargılar ve önbelirlenmişliklere aldırılmaksızın, yazınsal düzlemde anlam oyunları bir kez daha oynanır. Bu yeni oyunlar anlamları

kesinleştirip sonsuza değin sabit konumlarını bulup yerleştirir mi? Elbette hayır. Ancak genelde yazarlar anlamların mutlak belirleyicileri olmasalar da, suskunlukların ardındaki görüntüleri biraz daha sözsözsel kılmaya çalışarak imgelerle dünyayı ve kendilerini yeniden kavramlaştırarak önceden dayatılan, verili olanın ötesinde farklı bir konumdan ve farklı bir duruşla hayata bakabilmek çabasıdadırlar. Saussure'den bu yana geçerliliğini koruyan, öznenin varlığını süregelen söylemler içinde bulduğu, kendisini bu söylemlerin içinde bir yerde konumlandırmaya çabaladığı ya da yerleştirmeye zorunlu olduğu görüşü, günümüz koşullarında öznenin kendisine farklı konumlar arayışıyla biçim ve içerik değiştirir. Kendini yeniden konumlandırmaya ve bu yeni konumundan bakarak anlamlandırmaya, anlaşılır kılmaya çalışan özne yetersiz kalan kavramların içinde kendi dilini de üretir: "Dinsel söylemde, etnografik söylemde, edebi söylemde, görsel söylemde ifade bulan, bu söylemlerle dile getirilmiş kavramla mücadele etmek istiyoruz. Onun dile getiriliş biçimini ortaya çıkarmak ve yeni bir biçimde yeniden dillendirmek istiyoruz." (Hall, 1998: 78)

Her yazar başat kültüre karşı bireysel direnişini yazınsal düzlemde farklı biçimlerde dile getirmeyi yeğler: Elias Canetti'nin çokkültürlü bir ortamda yetişmesine karşın, kendi Avrupamerkezli konumundan uzağa giderek, 60'lı yılların sonunda kaleme aldığı "Körlerin Yakarışı" öyküsünde, kendine uzanan yolda "Öteki"ni tanımak, kendisine onun konumundan bakarak kendini tanımlamak yazarın başat amacı olur. Bunun için de dışa açılmayı yeğler. Bayart'a göre böylesi bir kültürel dışa açılma "[...] bir pratiğin, bir yerin, bir temsilin, bir simgenin veya bir metnin anlamının bir değerine aktarılması. Çünkü kültürel dışa açılma, neredeyse tanım itibarıyla, yeniden yorumlama ve türetmedir." (Bayart, 1999: 73) Bu bağlamda Arap kültürü ona çok yabancıdır; ama gözlerinin dış dünyaya kapalı olmasıyla, tüm duyularını içe yönelten körlerin dünyası ona daha da yabancıdır. Salt işiterek ve dokunarak dış dünyadan gelen verileri toplayıp değerlendiren ve bunları kendi yakarışlarıyla içselleştiren körler. En basit, en yalın sözcüklerle gerçekleşen yakarışlar, onların durmaksızın yinelenişleri. Böylesi bir ortam Canetti'ye *İnsanın Sılası* kitabında bir kez daha, öyküde sorduklarına benzer bir soru sordurur: "Ne görür bir kör kendi içinde, onu *ne kadar zaman* görür? Yüzleri nadiren mi değişir?" (Canetti, 1984: 163) Çifte yabancılık çektiği bu grup karşısındaki suskunluğu, onları anlamaya çalışma çabası, onları türdeşleştirmeye yanaşmayı, sonrasında yaşadığı kendi uzamına döndüğünde onun yaratıcılığını körükleyen güç olur. Böylelikle kendisini "Öteki"nin konumuna yerleştirip bakarken, kendi iç dünyasının derinliklerini aydınlatan bakış açısını yakalar. Canetti'nin çokkültürlü ortamda sürekli devinerek gelişen kimliğinin "kendi benliğinde öykülenen bir şey[dir]" (Hall, 1998: 72) oluşu, yazınsal düzleme yansıyarak, onun konumunu

belirginleştirerek, dayatılan dile sırtını dönerek, daha doğru bir deyişle onu terk ederek, dilini de yeniden üretmesinde/ inşa etmesinde önemli rol oynar.

Bachmann'ın "Herşey" öyküsünün başkişisinde de, yeni bir dil üretme adına, dayatılan dil karşısında benzer bir sırt dönüş buluruz. Bu kez, bireyin pre-kültürel yanını zedeleyip yok eden, onu kendi normlarının tuzağına düşürerek bilgilendiren, biçimlendiren, yönlendiren, dahası güdümlen gündelik dilin öykü kişisi tarafından tamamen yadsınması söz konusu. Kendi yaşam çerçevesi içinde yenilikleri üretme umarsızlığına kapılan adam, dille olan hesaplaşmasını, yeni doğan çocuğuna yansıttığı sorunlarıyla, çocuğu farklı kılma çabasına girişir. Bu öyküde de "Öteki"nden yola çıkıp kendine doğru ilerlemeyi amaçlayan bir öykü kişisi vardır, gelgelelim "Öteki", yani çocuk, burada salt bir taslağın uygulama alanına dönüşür. Çocuğu tanıma girişiminde bile bulunmadan, onun özgürlüğünü, yaratıcılığını körüklemek yerine, tıpkı bireyi türdeşleştirme çabasında olan merkezi kültürün öğrettiği yöntemlerle, ama bu kez farklı bir içerikle kurduğu taslağa çocuğunun uymasını bekler adam. Başat kültürün kendisine dayattığı kavramlarla (kendisi bunlara karşı olsa da) oluşan bir dil, istese de istemese de adamın gündelik yaşam düzlemindeki "hayat modeli"ni belirleyerek eleştirilerinin uygulanabilirliği olasılığını yok eder. Burada öykü kişisi kendisini konumlandırarak dilselleştirmeye çalışırken yaşadığı ikilem, merkezi sistemin kurumları aracılığıyla kendisine öğretilen, bu bakış açısıyla tanımlanan kavramlardan oluşan bir dille kendisine yeni bir konum belirlemeye çalışma çabasıdır. Bu bağlamda öyküye baktığımızda, Bachmann'ın yıpratılmış, tüketilmiş anlamlarla varlığını sürdürmekte olan dili eleştirdiği kadar, kendi öykü kişisinin gündelik yaşam düzleminde bu dili değiştirmeyi ummasını da eleştirir. Böylesi yeni anlamların üretilebileceği, farklı bir dünyanın, farklı bir dilin yaratılabileceği alan, onun için yazı düzlemden başkası değildir. Farklı dili oluşturma olanağı sunansa, yazarın dünya üzerindeki duruşunu, Edward Said'in de işaret ettiği gibi, hangi üslupla aktardığıdır:"[...] yazarın üslubu kısmen bir yineleme ve alımlama olgusudur. Ama üslubu yazarın imzası olarak alımlamayı mümkün kılan şey, kişisel dil, ses tonu ya da indirgenemez bireysellik gibi çeşitli adlar verilen özelliklerin oluşturduğu toplamdır.[...] üslup, dünyasızlığı, tekil bir metnin sessiz, yalıtılmış görünen varoluşunu geçersizleştirir." (Said, 2000: 122)

KAYNAKÇA

- Bachmann, Ingeborg:** "Konuşmalar", *Bu Tufandan Sonra*, haz. ve çev.: Ahmet Cemal, İstanbul, Metis 1998, s. 109-163, öz. s. 121-122.
- Bachmann, Ingeborg:** "Müzik ve Yazın", *Bu Tufandan Sonra*, haz. ve çev.: Ahmet Cemal, İstanbul, Metis 1998, s. 48-52.
- Bachmann, Ingeborg:** "Herşey", Şârâ Sayın (haz.): *Çağdaş Avusturya Öyküleri*, çev.: Zeynep Sayın, İstanbul, Ada 1984, s. 81-99.
- Bayart, Jean-François:** *Kimlik Yanılsaması*, çev.: Mehmet Morali, İstanbul: Metis 1999.
- Canetti, Elias:** "Die Rufe der Blinden" ("Körlerin Yakarışı"), *Die Stimmen von Marrakesch*, Frankfurt am Main, Fischer Verlag 1992.
- Canetti, Elias:** *Die Provinz des Menschen* ("İnsanın Sırası"), Frankfurt am Main, Fischer Taschenbuch Verlag 1984 (6. bsk.).
- Fay, Brian:** *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi*, çev.: İsmail Türkmen, İstanbul, Ayrıntı 2001.
- Hall, Stuart:** "Eski ve Yeni Kimlikler", Anthony D. King (der.): *Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi. Kimlik Temsilinin Çağdaş Koşulları*, çev.: Ümit Hüsrev Yolsal/ Gülcan Seçkin, Ankara, Bilim ve Sanat 1998, s. 63-97.
- Hall, Stuart:** "Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etniklik", Anthony D. King (der.): *Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi. Kimlik Temsilinin Çağdaş Koşulları*, çev.: Ümit Hüsrev Yolsal/ Gülcan Seçkin, Ankara, Bilim ve Sanat 1998, s. 39-63.
- Said, Edward:** "Dünya, Metin ve Eleştirmen", *Kıy Ruhunu*, haz. ve çev.: Tuncay Birkan, İstanbul, Metis 2000, s. 102-146.